

ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԵԱՆ ԵՐԳ-ԵՐԳՈՑ՝ «ԿՈՌՆԿ»Ի ԱՆՏԻՊ ՄԷԿ ՕՐԻՆԱԿԸ

ՎԱՐԴԻ ԲԵՇԻՇԵԱՆ
vartyk@armenia.com

Միջնադարեան Հայ պանդխտութեան նուիրուած ամէնէն գեղեցիկ եւ ամէնէն տարածուած «Կոռնկ» երգը աւելի քան չորսհարիւրամեայ ճանապարհ անցած է: Դարեր շարունակ «Կոռնկ»ը ուղեկից եղած է Հայ ժողովուրդին, դարձած անոր պատմական ճակատագրի խորհրդանիշը: Բոլոր ժամանակներու պանդխտ Հայուն մրմունջն է ան, որ չէ լուած միջնադարէն մինչեւ մեր օրերը ու պիտի շարունակէ իր ձայնտուքը այնքան ատեն, քանի դեռ աշխարհի վրայ պանդխտ Հայ կայ:

Առեղծուածային այս յօրինումը, մշտապէս իր վրայ կեդրոնացուցած է բանասէր ուսումնասիրողներու ուշադրութիւնը: Հայագէտներու յաջորդական սերունդներ անդրադարձած են «Կոռնկ»ին, քննութեան առնուած են երգի հեղինակի, ժամանակի, տեղի եւ պատմութեան տարարնոյթ հարցեր, ամբողջական աշխատութիւններ նուիրուած են «Կոռնկ» երգին ու անոր պատմութեան¹:

Կը թուի թէ ամէն ինչ ըսուած է: Սակայն, կը պարզուի, որ մեր օրերուն եւս, ձեռագիրներու եւ գրչագիր տաղարաններու մէջ, տակաւին կարելի է Հանդիպիլ «Կոռնկ»ի՝ հայագիտութեան անծանօթ օրինակներու:

«Կոռնկ» երգին անտիպ մէկ օրինակը կը ներկայացնենք այս էջերէն: Բնագիրը քաղած ենք Հալէպի ձեռագիրներու հաւաքածոյի թիւ 121 ձեռագիր Տաղարանէն, ուր միջնադարեան ժողովրդական եւ հեղինակային 47 տաղերու շարքին, 153-155 էջերուն մէջ տեղ գտած է նշանաւոր «Կոռնկ» երգը:

Արտաւազդ Արք. Սիւրմէեան իր կազմած Հալէպի ձեռագիրներու ցուցակին մէջ² նկարագրած է նշուած Տաղարանը, ներկայացնելով ձեռագիրին մաս կազմող տաղերուն առաջին տողերը միայն:

Այդպիսով «Կոռնկ»ի այս օրինակը ցարդ անծանօթ մնացած է բանասիրութեան:

Նորայայտ այս բնագիրը ներկայացնելէ առաջ, հարկ կը համարենք անդրադառնալ Արտաւազդ Արք. ի կազմած Հալէպի ձեռագիրներու ցուցակին: Սոյն ցուցակը Արտաւազդ Արք. կազմած է Հալէպի իր առաջնորդութեան տարիներու՝ 1930ականներուն, եւ տակաւին մինչեւ օրս կը մնայ միակ եւ անփո-

խարինելի սկզբնադրիւրը ո՛չ միայն հալէպահայ գրչութեան, այլեւ ընդհանրապէս գաղութի պատմութեան ուսումնասիրման համար: Սակայն, Արտաւազդ Արք. Հալէպի ձեռագիրներու ցուցակը կազմած է առանց հնարաւորութիւն ունենալու այլ վայրերու ձեռագիրներու ցուցակներու եւ յարակից այլեւայլ աղբիւրներու հետ համեմատելու զանոնք, ու անհրաժեշտ ստուգարանումներ կատարելու, պարզապէս որովհետեւ բազմաթիւ վայրերու ձեռագիրներու ցուցակներ, յիշատակարաններու ժողովածուներ եւ այլ կարեւոր սկզբնադրիւրներ լոյս տեսած են իր կազմած ցուցակին հրատարակութենէն շատ աւելի ետք եւ հետեւաբար անհասանելի էին իրեն: Ուստի բնական է, որ երախտաշատ հոգեւորականին այս աշխատութիւնը ամէնեւին ալ գերծ չըլլայ թերութիւններէ եւ թիւրիմացութիւններէ: Սոյն հրապարակման նպատակներէն դուրս է այդ ցուցակի քննութիւնը. հոս կ'անդրադառնանք միայն մեզ հետաքրքրող ձեռագիր Տաղարանին առնչուող հարցերուն:

Իւրաքանչեւ այս Տաղարանը, ըստ Արտաւազդ Արք.ի ցուցակի, կը պատկանի՝ Սարգիս Քհնյ. Խիզանցիի գրիչին, գրուած՝ 1743ին: Ցուցակագիրը «անյայտ» կը նկատէ գրչութեան վայրը, ու կ'աւելցնէ՝ «հաւանաբար՝ Հալէպ», Տաղարանին մասին կատարելով հետեւեալ նշումները՝ «նիւթ՝ քուղթ, 252 էջ, չափ՝ 14x10 սմ.»:

Նկատի ունենալով, որ մեզ հետաքրքրող ձեռագիրին Սիւրմէեանի նկարագրութիւնը կը պարունակէ մէկէ աւելի սխալներ, անհրաժեշտ կը համարենք խնդրոյ առարկայ Տաղարանին առնչութեամբ որոշ ճշդումներ կատարել:

Ձեռագիրին մէջ գրչութեան վերաբերեալ յիշատակարաններ չեն պահպանուած: Առկայ են քանի մը համառօտ յիշատակագրութիւններ միայն: Գրչագրական, ոճական եւ այլ տարրերութիւնները հիմք կու տան հետեւցնելու, թէ ձեռագիրին մէջ պահպանուած յիշատակագրութիւնները կը պատկանին տարբեր գրիչներու ու տարբեր ժամանակներու:

Բուն ձեռագիրը գրուած է մանր նոտրգիրով, տուներու գլուխները՝ կարմիր երկաթագիրով, ըստ երեւոյթին վարպետ գրիչի մը կողմէ: Ամբողջական ձեռագիրը գրչական այլազանութիւն մը կը ներկայացնէ. դիւրաւ կարելի է նշմարել, որ Տաղարանը գրուած է զանազան գրիչներու կողմէ, որոնք յետագային նոր տաղեր ընդօրինակելով համալրած են զայն: Այդ կը հաստատէ նաեւ Տաղարանին մէջ մեծ թիւով դատարկ էջերու առկայութիւնը, որոնք ազատ ձգուած են յետագային նոր տաղեր ընդօրինակելու նպատակով:

Կարելի է զարմանալ, որ Արտաւազդ Արք. չէ անդրադարձած գրչութեան այս առանձնայատկութիւններուն եւ քանի մը անորոշ յիշատակագրութիւններ հիմք ընդունելով, թոյլ տուած է թիւր եւ սխալ եզրայանգումներ:

Ցուցակագիրը սոյն Տաղարանը կը վերագրէ նշանաւոր վարպետ Սարգիս Խիզանցիին, ելլելով ձեռագիրին մէջ տեղ գտած հետեւեալ յիշատակագրութիւնէն՝ «Ի մեղաւոր գծողէս, ի Սարգիս Հիզանցոյ»: Մինչ, վերոնշեալ գրչական ականյայտ տարրերութիւններուն, ինչպէս նաեւ ձեռագրին բովանդակութեան առանձնայատկութիւններուն հիման վրայ կրնանք հաստատապէս ըսել, թէ բեր-

ուած յիշատակագրութիւնը բուն գրչութեան չ'առնչուիր, այլ՝ ժամանակով աւելի հին ձեռագիրէ մը ընդօրինակութեան ճամբով անցած է Տաղարանին:

ԺԶ.-ԺԷ. դարերու նշանաւոր գրիչ եւ մանրանկարիչ՝ Սարգիս Խիզանցի (կամ Հիզանցի), որդին Սարգիս Քհնյ-ի եւ Խանումի, եղբայրը՝ նշանաւոր գրիչ եւ ծաղկող Մարտիրոս Խիզանցիի, եւ հայրը դարձեալ նշանաւոր գրիչ՝ Յովհաննէս Վրդ. Խիզանցիի, ձեռագիրներ ընդօրինակած ու նկարազարդած է Խիզանի, Վանի, Խլաթի, Աւդնանց Գիւղի եւ այլ վայրերու մէջ:

Գրչի եղէգը ձեռք առած, Սարգիս Խիզանցի շրջած է տեղէ տեղ ու գրչութեան գործը տարածած ձեռագիրներ ընդօրինակելով եւ ուսուցանելով այդ արուեստը: Իրմէ մեզի հասած են տասնեակ մը ձեռագիրներ, գրուած ու ծաղկուած 1591-1610 շրջանին: Սարգիս Խիզանցիի անուան յաճախ կը հանդիպինք նաեւ յետագային, իր աշակերտներուն թողած գրչագիր յիշատակարաններու մէջ, որոնք տեղեկութիւններ կը հաղորդեն վարպետ ուսուցիչի կենսագործունէութեան վերաբերեալ: Ընդ որում, աշակերտներուն գործունէութեան շրջագիծը, հիմնականին մէջ կը համընկնի այն վայրերուն, ուր ձեռագիրներ ընդօրինակած է վարպետ ուսուցիչը: Այն հանգամանքը, որ Սարգիս Խիզանցին իրր գրչութեան «վարպետաց վարպետ» կը յիշատակուի նաեւ Հալէպի հաւաքածոյին մաս կազմող այլ ձեռագիրներու մէջ, Արտաւազդ Արք-ին հիմք տուած է ենթադրելու, թէ ան իրրեւ վարպետ ուսուցիչ գործած եւ աշակերտներ հասցուցած է Հալէպի դասատան մէջ: Սակայն, այս ենթադրութիւնը անհիմն է, այդ մասին որեւէ յիշատակութեան չենք հանդիպիր ո՛չ Սարգիս Խիզանցիի գրչին պատկանող յիշատակարաններու եւ ոչ իսկ ժամանակին Հալէպ գրչագրուած ձեռագիրներու յիշատակարաններուն մէջ: ԺԶ. դարու վերջին քառորդին, Հալէպի Դասատան նշանաւոր գրիչ եւ ծաղկող՝ Վահան Քհնյ. Զէյթունցի իր գրեթէ բոլոր յիշատակարաններու մէջ կը խնդրէ յիշել իր ուսուցիչը՝ «Տէր Սարգիս վարպետին հեգանցոյ՝ այսմ արուեստի ուսուցողի»: Տակաւին կարելի չէ եղած պարզել թէ յատկապէս ո՞ւր, կամ ո՞ր վանքի մէջ Վահան Զէյթունցի տիրացած է գրչութեան արուեստին: Շարք մը անուղղակի տուեալներ (յատկապէս գէյթունցի քանի մը գրիչներու կողմէ Սարգիս Խիզանցին իրրեւ իրենց ուսուցիչը յիշատակուիլը), որոշ հիմք կու տան ենթադրելու, որ Սարգիս Խիզանցի, որպէս վարպետ ուսուցիչ շրջան մը գործած է Զէյթունի մօտակայ կիլիկեան վանքերէն մէկուն մէջ, բայց ոչ երբեք Հալէպ, ինչպէս անհիմն կերպով հետեւցուցած է Արտաւազդ Արք. իր կարգ մը գործերուն մէջ³:

Սարգիս Խիզանցիին կենսագործունէութեան մօտաւոր թուականին եւ վերը բերուած յիշատակագրութեան ժամանակի հեռաւորութիւնն արդէն բաւարար պիտի ըլլային հերքելու յիշեալ Տաղարանը Խիզանցիի գրչին վերագրելու որեւէ վարկած: Յուցակագիրը, ձեռագրին մէջ տեղ գտած «ԹՎԻՆ ՌՃՂԸ (1743) Յունիսի ԺԵ օրն, չորեքշաբթի գրեցաւ գիրքս» յիշատակագրութիւնը, գրչութեան մասին յիշատակարան ընդունելով, Տաղարանին կու տայ 1743 թուականը: Մինչ յստակ է, որ բերուած յիշատակագրութիւնը կը վերաբերի յետագային ընդօրինակուած առանձին հատուածի մը: Ուստի բոլորովին անհիմն է

սոյն Տաղարանը Սարգիս Խիզանցիին վերագրել, ինչպէս որ սխալ է անոր տրուած 1743 թուականը:

Աւելին, դատելով գրչութեան բովանդակութենէն եւ հոն տեղ գտած որոշ տաղերէն ու հեղինակներէն, ինչպէս եւ արտաքին երեւոյթէն, վստահաբար կրնանք ըսել, թէ ան ժէ. դարու գրչութիւն է, որ ժամանակի ընթացքին համալրուած է զանազան գրիչներու կողմէ:

Տաղարանին ժէ. դարու գրչութիւն ըլլալը կը հաստատէ նոյնինքն Արտաւազդ Արք., Հալէպի թիւ 122 Տօնացոյցին (գրիչ՝ Մատթէոս արեղայ, 1664, Կեսարիա), նկարագրութեան մէջ հետեւեալ մատնանշումը կատարելով՝ «կազմ արեւելեան հին կազմ, շագանակագոյն կաշնպատ խաւաքարտեայ լանջքով ու քիկունքով, յար եւ նման թիւ 121 Տաղարանին» (չեշտադրումը՝ մերն է Վ.Ք.): Զարմանալի է, որ այս դիտողութենէն ետք ալ Սիւրմէեան չէ անդրադարձած իր սխալին, եւ մեզ հետաքրքրող թիւ 121 Տաղարանին տուած է 1743 թուականը:

Տաղարանին գրչութեան վայրը նոյնպէս անյայտ է, թէեւ Արտաւազդ Արք. ենթադրաբար կը նշէ Հալէպ, սակայն այդ ենթադրութիւնը եւս անհիմն է, քանի որ զայն հաստատող որեւէ փաստ գոյութիւն չունի:

Այսպիսով, բերուած փաստարկներուն եւ ընդհանրապէս հալէպահայ գրչութեան ուսումնասիրութեան հենքի վրայ, կրնանք ըսել, որ խնդրոյ առարկայ Տաղարանին վերաբերեալ ցուցակին մէջ տրուած ե՛ւ գրչի, ե՛ւ ժամանակի, ե՛ւ գրչութեան վայրի տուեալները երկրայելի են: Յիշատակարաններու բացակայութիւնը, տարբեր գրիչներու կողմէ, տարբեր ժամանակ ընդօրինակուած ըլլալու հանգամանքը, շփոթ ստեղծած է ձեռագիրին շուրջ: Կը բաւարարուինք հոս միայն մատնանշումներ կատարել: Զեռագրական-բնագրագիտական մանրակրկիտ քննութիւնը թերեւս կարելիութիւն կ'ընձեռէ որոշ պարզաբանումներ կատարելու:

Եթէ երբեք կարելի ըլլայ հաստատել, որ այս Տաղարանը կը պատկանի ժէ. դարու կէսերուն (կամ գոնէ 1678էն առաջ թուականի մը) ապա այդ պարագային, մեր կողմէ հրապարակուող «Կռունկ»ի բնագիրը կրնայ երգին ամենահին օրինակը նկատուիլ: Երգին բանասիրութեան յայտնի հնագոյն օրինակը պահպանուած է Քիւրտեան հաւաքածոյի (ԱՄՆ) թիւ 85 Տաղարանին մէջ: Ըստ ցուցակին, այն ընդօրինակած է Յովհաննէս Երէցը՝ 1678-1681ին, Կ.Պոլսոյ մէջ: Ի դէպ, Քիւրտեան հաւաքածոյին մաս կազմող «Կռունկ»ի այս օրինակը, տուներու դասաւորութեամբ, լեզուաոճական կառուցուածքով, ինչպէս նաեւ միեւնոյն յաւելուածով, ամենամօտ նմանութիւնը ունի մեր կողմէ ներկայացուող օրինակին: Բայց այդ մասին՝ աւելի ետք:

* * *

Յիշեցինք արդէն, թէ «Կռունկ» երգը բանասիրական բազմակողմանի քննութեան ենթարկուած է հայագէտներու յաջորդական սերունդներու կողմէ: Բազմաթիւ ուսումնասիրողներ լուսարձակի տակ առնելով երգի պատմութեան հարցերը, փորձած են լուծել անոր հետ կապուած առեղծուածները:

Գլխավոր հարցերէն մէկը, որ տակաւին կը մնայ անպատասխան, այն է թէ՛ ո՞վ է «Կռունկ»ի հեղինակը:

Տարբեր կարծիքներ հնչած են «Կռունկ»ի հեղինակային պատկանելիութեան վերաբերեալ: Մասնագէտներէն ոմանք զայն վերագրած են Յովհաննէս Երզնկացիին (ԺԳ. դար) (Ք. Ս. Քուշնարեան), Մկրտիչ Նաղաշին (ԺԵ. դար) (Ս. Քամալեանց), աւելի ստուար խումբ մը՝ Նահապետ Քուչակին (ԺԶ. դար) (Խրիմեան Հայրիկ, Մակար Եկմալեան, Վրթանէս Փափագեան, Կոստանեանց, Մանուկ Աբեղեան, Կոմիտաս, Հրաչեայ Աճառեան եւ այլք), սակայն, ցարդ կարելի չէ եղած համոզիչ փաստերով հիմնաւորել թէ՛ ո՞վ է «Կռունկ»ի հեղինակը, թէ՛ եւ բանասիրական միտքը ապացուցած է արդէն, որ «Կռունկ»ը անհատական, հեղինակային երգ է, եւ ոչ երբեք ժողովրդական, ինչպէս ընդունուած էր կարծել սկզբնապէս: «Կռունկ»ը անյայտ հեղինակի մը գործն է, որ հաւանաբար ապրած ու ստեղծագործած է ԺԶ.-ԺԷ. դդ. շրջանին, քանի որ մեզի հասած երգին հնագոյն ընդօրինակութիւններուն արդէն կը հանդիպինք ԺԷ. դարու ձեռագիրներու մէջ:

Առեղծուածային հարցերէն միւսը կը վերաբերի «Կռունկ»ի հայրենիքին: Մասնագէտներ յաճախ արծարծած են այս հարցը առանց եզրայանգումի գալու, թէ՛ եւ կարգ մը ուսումնասիրողներ (Նազարեան եւ ուրիշներ) կե՛նթադրեն, թէ Պոլիսը եղած է «Կռունկ»ին հայրենիքը, որպէս փաստարկ յառաջ քաշելով Պոլսոյ պանդխտութեան օճախ ըլլալու հանգամանքը, երգի լեզուաոճական առանձնայատկութիւնները, մասնաւորաբար «կը» ճիւղին պատկանող բարբառային ձեւերու («կու գաս», «կու հասնի», «կիջնուս», «քեզնէ», «հոս», «աստ» եւլն.) եւ թրքերէնէ փոխառեալ օտար բառերու առկայութիւնը⁴: Ընդունելով հանդերձ բերուած փաստարկները, կ'ընդգծենք անոնց ընդհանրական բնոյթը, քանի որ նոյն օրինաչափութեամբ եւ միեւնոյն հիմունքներով կարելի է նաեւ Հալէպը համարել «Կռունկ»ին բնօրրանը, որ ամէնեւին ալ անհաւանական չի թուիր: «Կռունկ»ի բազմաթիւ օրինակներու լեզուաոճական պարզ քննութիւնը կը բերէ այն համոզման, որ երգին մէջ թափանցած օտարամուտ բառերը մեծ մասամբ եկած են արաբերէն լեզուէն, որոնց առկայութիւնը երգին մէջ ուղղակիօրէն կը կապուի անոր միջավայրին հետ:

Երգին գրչագիր եւ տպագիր գրեթէ բոլոր օրինակներուն մէջ պահպանուած՝ «մլքեր», «խապար», «ղարիպ», «տալապ», «տօլապ», «մուրվէք», «քէրամ», «հասրէք», «ամանաք» եւ օտար այլ բառեր, առաւելաբար արաբերէնէ փոխառնուած բառեր են (որոնք մուտք գործած են նաեւ թրքերէնի մէջ), հայերէնին անցած են Կիլիկիոյ հայկական թագաւորութեան ժամանակներէն:

Յայտնի է, որ ԺԴ.-ԺԶ. դարերուն, Կիլիկիոյ հայկական պետութեան անկումէն ետք, հայութեան հոծ զանգուածներ տեղափոխուած են Հալէպ: ԺԶ. դարու վերջերուն, յատկապէս Սիսի Կաթողիկոսութիւնը ժամանակաւորապէս Հալէպ հաստատուելէ ետք, մեծ թիւով նշանաւոր եկեղեցականներ, հոգեւորմշակութային գործիչներ աշխոյժ գործունէութիւն ծաւալած են Հալէպ: Այդ շրջանին Հալէպը կը հանդիսանայ ժամանակի հայ եկեղեցական, տնտեսական

եւ մշակութային կարեւոր կեդրոններէն մէկը, Հալէպի Ս. Քառասնից Մանկանց եւ Ս. Աստուածածին գոյգ եկեցեցիներուն կից կը գործէ նաեւ Դասատուն/Դպրատունը, որ ուսումնական կեդրոն ըլլալէ զատ, կը դառնայ Հայ գրչութեան եւ դպրութեան դարբնոց:

Բազմաթիւ վարպետ գրիչներ ու ծաղկողներ (Հալէպցի կամ դրսեկ), այստեղ ստեղծած են 200է աւելի ձեռագիր մատեաններ, որոնց շարքին նաեւ ինքնուրոյն աշխատութիւններ: Թերեւս պատահականութիւն պէտք չէ համարել նաեւ այն, որ Հալէպի գրչութեան առնչուող մէկէ աւելի ձեռագիրներու մէջ պահպանուած են «Կռունկ» երգի օրինակներ, ընդ որում բանասիրութեան ծանօթ հնագոյն նմուշները:

Հալէպը հայ իրականութեան կապող հիմնական եւ գուցէ գլխաւոր օղակներէն մէկն ալ պէտք է նկատել պանդխտութեան երեւոյթը: Դարեր շարունակ Հալէպը իր աշխարհագրական եւ տնտեսական կարեւոր դիրքով եղած է հայ պանդխտները դէպի իրեն գրաւող հիմնական կեդրոններէն: Աւելին, արեւելքի շահաստան հռչակուած Հալէպ քաղաքը միջնադարեան ողջ ժառանգութեան, ժողովրդական բանահիւսութեան մէջ, դարձած է պանդխտութեան խորհրդանիշ-տեղանուն: Այս առումով առանձնայատուկ հետաքրքրութիւն կը ներկայացնէ նոյնինքն «Կռունկ» երգը: Նոյն՝ պանդխտութեան ճամբով Հալէպը ուղղակի իր արտայայտութիւնը գտած է նաեւ «Կռունկ»ին մէջ:

Քեզ խապար հարցնողիմ չես տանիր տալապ,

Չայնիկդ անուշ կուգայ քան զօրի տօլապ,

Կռո՛ւնկ, Պաղտատ իջնուս կամ քէ ի Հալապ.

Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս⁵:

Կարեւոր կէտը այստեղ, պանդխտութեան երեւոյթին եւ Հալէպ քաղաքին միջեւ գոյութիւն ունեցող պատմաաւանդական փաստի արձանագրումն է, միաժամանակ Հալէպի՝ պանդխտ հայերու գլխաւոր կեդրոններէն մէկը ըլլալու պատմական իրողութիւնը:

Այն որ Հալէպ քաղաքի յիշատակումը երգին մէջ պատահական չէ, վեր է ամէն կասկածէ: Ինչպէս կը պարզուի «Կռունկ»ի տարբեր օրինակներու համեմատական քննութենէն, Հալէպը կը յիշատակուի երգին հնագոյն ընդօրինակութիւններուն մէջ, որմէ կարելի է հետեւցնել, թէ ան կու գայ երգին սկզբնական՝ հեղինակային տարբերակէն, որ անփոփոխ պահպանուած է յետագայի գրեթէ բոլոր գրաւոր եւ անգիր օրինակներուն մէջ: Այս հանգամանքը աւելի եւս կը կարեւորուի, երբ նկատենք, որ Պոլիսը առհասարակ չի յիշատակուիր երգին մէջ:

«Կռունկ»ի ուշագիր ընթերցումը թոյլ կու տայ ըսել, որ հեղինակը պարզապէս դիտորդ մը չէ, ան պանդխտութեան երեւոյթն ու իրականութիւնը, պանդխտի տառապազին կեանքը լաւապէս ճանչցող անձն է, աւելին՝ պանդխտութեան ողջ դառնութիւնը ճաշակած հոգին: Պանդխտի հոգեկան ապրումները, կեանքի ու կենցաղի մանրամասնութիւնները այնքան հարազատօրէն պատկերուած են երգին մէջ, որ խորհիլ կու տան, թէ երգը գրուած է «ղարիպի աշխար-

հի» մէջ իր կեանքն ու հոգին մաշեցնող հեղինակի մը կողմէ: Եւ այս իմաստով «Կռունկ»ը պէտք է դիտարկել իրրեւ պատմական երգ, այն չափով որ իր մէջ կը կրէ պանդուխտ մարդու պատմական ճակատագրի եզրեր:

Պանդուխտ հայուն պատմական ճակատագիրին մէկ եզերքն ալ Հալէպն է, որ ուղիղ շրջագիծով մը կը կապուի պանդխտութեան համընդհանուր երեւոյթին: Բնորոշ է, որ պանդխտութեան նուիրուած եւ լայն տարածում գտած գործեր ստեղծուած են նաեւ Հալէպի մէջ՝ Հալէպցի կամ դրսեկ հեղինակներու կողմէ: Իրրեւ օրինակ յիշենք ԺԶ- դարու նշանաւոր տաղասաց Յովհաննէս Հալէպցիի (Ղալամքեար), պանդխտութեան տաղերը, որոնք տեղ գտած են միջնադարեան բազմաթիւ ձեռագիրներու մէջ:

Հալէպի մէջ ստեղծուած պանդխտութեան նուիրուած ուշագրաւ կտոր մըն է Սիմէոն Լեհացիի Ուղեգրութեան մաս կազմող «Յաշխարհս Ես Ի Շուրջ Եկի» տաղը: Սիմէոն Լեհացի, 1609ին դէպի Երուսաղէմ ուխտագնացութեան ճամբուն վրայ անցած է Հալէպէն, ուր եւ գրած է պանդխտութեան անձկութեամբ տոչորուած վերոյիշեալ տաղը:

«Ղարիպի աշխարհ» Հալէպի հետ «Կռունկ» երգի կապերու առումով, առանձնապէս կարեւոր է այն, որ երգին գիտութեան յայտնի հնագոյն մէկ այլ բնագիր պահպանուած է նոյն՝ վերը յիշուած Յովհաննէս Հալէպցիի 1679ին ընդօրինակած Տաղարանին մէջ⁹: Յովհաննէս Հալէպցի, փոքրիկ այս Տաղարանին մէջ միջնադարեան լաւագոյն տաղերու շարքին - որոնց կարգին՝ նաեւ ինքնագիր - 25րդ թերթին վրայ ընդօրինակած է «Կռունկ»ը: Բնագիրը առաջին անգամ հրատարակած է Արտաւազդ Արք., իր կազմած Հալէպի ձեռագիրներու ցուցակի Մասնաւորաց Բաժինին մէջ, 28 թուահամարի տակ, «Տաղ Կռունկին» խորագիրով⁷: Թէեւ Արտաւազդ Արք. ցուցակին մէջ բերած է միայն 1-5 տուները, նշելով որ ձեռագրին մէջ տեղ գտած տաղերուն առաջին քանի մը տողերը միայն կը դնէ իրրեւ ճաշակ, այդուհանդերձ «Կռունկ»ի ոչ-ամբողջական այս օրինակը ընդգրկուած է Հայ Միջնադարեան Ժողովրդական Երգեր Ժողովածուն մէջ, արժանանալով գիտական ուսումնասիրութեան:

Ամփոփելով ըստաւոր եւ այն՝ ինչ տակաւին պիտի գրուի, կը յանգինք այն համոզումին, որ «Կռունկ» երգին եւ Հալէպ քաղաքին միջեւ գոյութիւն ունեցող պատմական կապերուն քննական մերձեցումը նոր երանգներով պիտի հարստացնէ «Կռունկ»ին պատմութեան նուիրուած էջերը:

Այստեղ ներկայացուող օրինակը համեմատած ենք Հայ Միջնադարեան Պանդխտութեան Տաղեր⁹ ժողովածուին՝ «Տաղ Ղարիպի» քննական բնագիրին հետ¹⁰ եւ ըստ այդմ արձանագրած ենք շեղումներն ու տարբերութիւնները: Այն ունի կառուցուածքային որոշակի տարբերութիւններ, առկայ են նաեւ մասնակի բառային փոփոխութիւններ, որոնք ամբողջական յօրինուածքը չեն փոխեր: Լեզուաոճական տարբերութիւնները եւ ձեւափոխութիւնները պէտք է բացատրել միմիայն երգին գրչագրական յատկանիշներով:

Բանասիրական միտքը հաստատած է, որ «Կռունկ»ի ամբողջական բնագիրը բաղկացած է 12 տուների, թէեւ գանազան ձեռագիրներու մէջ պահպանուած օրինակները միշտ չէ որ ամբողջական են։ Մեր կողմէ հրապարակուող բնագիրը, թէեւ պակասաւոր, այդուհանդերձ կազմուած է 12 տուներէ, ունի 46 տող, դուրս մնացած կարգ մը տողերով, գրչական շեղումներով եւ տուններու որոշ չափով անկանոն դասաւորութեամբ։ Սոյն օրինակին մէջ կը բացակայի «Կռունկ»ի վերջին՝ «Աշունն է մօտեցեր»ով սկսուող տունը։ Յաւելում է «Արքայի շերտար, հօգեկ»ով սկսող Գրդ տունը, որ կը կարծուի օտարամուտ ըլլալ եւ կը բացակայի համադրական բնագիրէն։ Այդպիսով, տուններու թիւը կը համապատասխանէ ընդունուած թիւին։ Ուշագրաւ է, որ հալէպեան ձեռագրի ընդօրինակութիւնը, երկու բնորոշ շեղումներով կը համընկնի Մաշտոցի անուան Մատենադարանի թիւ 7717 Տաղարանի (1695) եւ Քիւրտեան հաւաքածոյի թիւ 85 ձեռագրի (1678-1681) օրինակներուն, (վերջին երկուքը նկատած է Շուշանիկ Նազարեան)։ Այս օրինակներուն մէջ նոյնպէս կը բացակայի վերջին հանրայայտ տունը, իսկ Գրդ տան տեղը կը զբաղեցնէ «Արքայի շերտար, հօգեկ»ով սկսուող յաւելեալ տունը։

Քիւրտեան հաւաքածոյի թիւ 85 ձեռագիրին մէջ պահպանուած օրինակին պարագային, Շ. Նազարեան օտարամուտ կը նկատէ այս տունը, համարելով զայն գրչական միջամտութիւն։ Սակայն, երեք տարբեր ձեռագիրներու մէջ, նոյն տեղը, միեւնոյն քառատողի առկայութիւնն ինչ խօսք, այլ բացատրութիւն կը պահանջէ, մանաւանդ որ այն ձեռագիրները, որոնց մէջ պահպանուած է այդ տունը, երգին ամենահին ընդօրինակութիւններն են։ Հաւանաբար, այս երեք օրինակներուն համար գաղափար-օրինակ հանդիսացած է այլ նախնական ընդօրինակութիւն մը, որմէ օրինակուած են այս, գուցէ նաեւ ուրիշ օրինակներ։

Շուշանիկ Նազարեան, հիմնաւորելով այս տան օտարամուտ ըլլալը, զայն կը համարէ բնագրային պարզ ձեւափոխութիւն, որ ձեռագիրներուն անցած է գրիչներու կողմէ սխալ ընդօրինակութեան, կամ յիշողութեամբ գրի առնելու ժամանակ¹¹։ Սակայն, եթէ փորձենք պահ մը շեղիլ ընդունուած այս բանաձեւումէն, ապա կարելի է ենթադրել, որ այն ո՛չ թէ օտարամուտ է, այլ հակառակը, երգին սկզբնական տարբերակներէն մէկուն տուններէն մէկն է, որ ժամանակի ընթացքին երգին յղկուելուն եւ մշակուելուն որպէս արդիւնք, դուրս մնացած է յետագայի օրինակներէն։

Ստորեւ կը բերենք Հալէպի թիւ 121 Տաղարանի օրինակի եւ երգի գիտական բնագրի համեմատական բնութագիրը, տողերու կարգային համարներով։ Առաջին սիւնակով կու տանք տողաթիւը, երկրորդով՝ գիտական բնագիրէն քաղուած անհրաժեշտ տողերը, իսկ երրորդով՝ մեր կողմէ հրապարակուող ձեռագիր օրինակին փոփոխութիւններու ենթարկուած համապատասխան բառը կամ տողը, նշելով նաեւ կառուցուածքային որոշ տարբերութիւններ ու շեղումներ։

Հրատարակուող բնագիրի շեղումներ են՝

1	Կոռ՛ւնկ, ուստի՞ կու գաս
ծառայ եմ ձայնիդ	Կոռ՛ւնկ, <i>ուսկից</i> կուգաս,
ծառա <i>մ</i> եմ ձայնի <i>տ</i>
3	երամիդ շուտով կու հասնիս	երամի <i>մ</i> դու <i>մ</i> բեզ կու հասնիս
4	Կոռ՛ւնկ, մեր յաշխարհէն...
(կրկնակային տող)	Կոռ՛ւնկ, ուսկի՞ց կու...
5	մըլքերս	մողքերս
6	կու քաղուի հոգիս	կու քակտի շունչըս
7	(ձեափոխուած աւելորդ տող)
կը պակսի կրկնակային տողը	ու կելնա հոգիս
9	քեզ խապար հարցնողին
չես տանիր տալապ	քեզ խապրիկ հարցնողին
չես աներ տալապ
10	ձայնիկդ անուշ կուգայ	ձայնիկդ քաղցր կուգայ
12	կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կոռ...»	
13	ելանք գնացանք	ելաք գնացաք
14	այս սուտ աստընուորիս
տերտէրն իմացանք	գտուտ աստն փրիս
տէրտերն իմացաք
(«այս»ը դուրս մնացած է)
15	կարօտ մնացանք	կարօտ մնացաք
16	կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կոռ...»	
18	դռնակն բացէ	դովիքն ի բաց է
19	դարիպին սիրտն է սուգ,
աչերն ի լաց է	դարիպին սիրտն է խոց,
աջերն ի լաց է
20	կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կոռ...»	
21	Աստուած
քեզնէ խնդրեմ
քէրէմ	համառօտագրուած՝ Ած
ի քէն խնդրեմ
երամ
22	ճիկէրն	ճիկարն
24	կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կոռնկ...»
7րդ եւ 8րդ տուները ետեւառաջ դասաւորուած են. 8րդ տունը դրուած
է 7րդ տան փոխարէն:	
25	հաւատով
խուշկի	հաւասով
ֆիխի
27	մնացանք
անկողնու	մնացաք
անկողնի
28	կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կռ...»	
29	ո՛չ լուր օրն գիտեմ	ո՛չ ըզլուրքն գիտեմ
31	այրիկս
ձեզնէ	խորիկս
քենէ
32	«Սրտէս չերթար, հօգեկ...» տողով սկսուող բառատողը, յաւելեալ 9րդ
տունն է այս օրինակին, որ քննական բնագիրին մէջ չէ մտած:	

«Սրտէս չերթար, հօգեկ, զարկած նետերոն,
Գնամ եագիս ձգեմ ելած գետերն
Խղղելս չեմ հոգար, քենէ կարօտ եմ
Կոռու...»

Քիւրտեանի հաւաքածոյին մաս կազմող օրինակին մէջ «ես զիս ձգեմ»ը այս ընդօրինակութեան մէջ ձեւափոխուած է «*եագիս ձգեմ*»ի: Ակնյայտ է, որ «ես զիս»ը փոխարինուած է «*եագիս*»ի (զիր, գրութիւն) թուրքերէն բառով:

36 Պաղտատու կու գաս	(կու մասնիկը դուրս մնացած է)
37 թղթիկ	թղթիկ
38 Աստուած թող վերադ	Աժ (կրճատ) այլ թող վերա
39 կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կոռու...»	
40 գրեր եմ ի մէջ	գրեմ ի մէջ
41 «Օրիկ մի օրերուն զաչերս չի բացի» տողը դուրս մնացած է, եւ շարունակուած է « <i>Բացի սիրելիք ձեզմէ կարօտ մնացի</i> » ձեւափոխուած տողով:	
42 կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կոռու...»	
Դուրս մնացած է «Աշունն է մօտեցեր՝ գնալու ես թեպտիր» տողով սկսող նախաւերջին՝ I Iրդ տունը:	
43 դարիպութիւն հոգւով եւ	դարիպութիւնն հոգով այլ եւ
45 ճերմակ	կապուտ
46 կրկնակային տողը կրճատ՝ «Կոռու...»:	

Համեմատական բաղդատութիւնը ցոյց կու տայ, որ մեր կողմէ ներկայացուող օրինակը, թէեւ՝ պակասաւոր եւ մասամբ աղճատուած, ընդհանուր առմամբ կը համապատասխանէ ժէ. դարու շարք մը ձեռագիրներու մէջ պահպանուած երգի հնագոյն ընդօրինակութիւններուն: Բանասիրութեան մէջ ընդունուած օրինաչափութիւններու համաձայն, յաճախ սխալ կամ թերի ընդօրինակութիւններու ճամբով, կամ նոյնինքն՝ գրիչներու հայեցողութեամբ կամ միջամտութեամբ տառերու, բառերու, բարբառային ձեւափոխութիւններու ենթարկուելով, երբեմն ալ տուններու յաջորդականութեան խախտումով, երգերու նորանոր օրինակներ յառաջ եկած են, այդպիսով երգը զանազան փոփոխութիւններ կրած է, պահելով սակայն իր հիմնական յօրինուածքը:

Ըստ այդմ «Կռունկ»ի ներկայացուող բնագիրը, ո՛չ թէ տարբերակ է, այլ փոփոխակ մը, որուն մէջ փոփոխութիւններն ու շեղումները յառաջ եկած են գրիչներու միջամտութեամբ, երբեմն սխալ ընդօրինակութեան կամ յիշողութեամբ գրի առնելու հետեւանքով. այս կը թելադրեն նաեւ բնագիրին մէջ առկայ շեղումները: Լեզուաոճական պարզ համեմատութիւնն անգամ բաւարար է հաստատելու, որ այս օրինակին մէջ առկայ փոփոխութիւնները կամ տարբերութիւնները, աւելի շատ արդիւնքն են գրիչի հայեցողութեան, այլ խօսքով կամային շեղումներ են, թելադրուած տեղի եւ ժամանակի լեզուամտածողու-

թեամբ, ինչպէս օրինակ՝ «թէզ»ը (=թրք. շուտ) փոխարինուած է հայերէն՝ «շուտով» բառով, «խուշկի»ին փոխուած է «ֆլիսի»ի, «այրիկ»ը «խորիկ»ի, առաւել շեշտուած են բարբառային տարբերութիւնները, եւն.:

Սակայն, եթէ փորձենք բանասիրութեան մէջ ընդունուած ու ընկալեալ օրինաչափութիւններէն տարբեր դիտանկիւնէ մը նայիլ, պիտի տեսնենք, թէ երգին հնագոյն, ըսել է թէ սկզբնական տարբերակին աւելի մօտ կանգնած բնագիրները, անկախ տարրութեցումներէ, ունին խոր ընդհանրութիւններ:

Այսպէս, երգին հնագոյն ընդօրինակութիւնները՝ բաղդատմամբ աւելի ուշ շրջանի օրինակներուն, մեզի հասած են առաւել պարզունակ ու անմշակ վիճակով, մինչդեռ աւելի ուշ շրջանի ընդօրինակութիւնները աչքի կը զարնեն աւելի բարձր գեղարուեստական մշակուածութեամբ: Նոյնը կը վերաբերի նաեւ լեզուաոճական առանձնայատկութիւններուն, որքան հին է ընդօրինակութիւնը, այնքան աւելի զգալի է բառամթերքի աղաւաղումը, ինչպէս նաեւ բարբառային եւ գրաբարախառն արտայայտչաձեւերուն ազդեցութիւնը, որ թոյլ կու տայ ենթադրել, թէ երգին լեզուն նոյնպէս մշակուած ու յղկուած է ժամանակի ընթացքին: Կը մնայ հիմնականը՝ ընդմիշտ բացակայ են երգին հեղինակային, սկզբնական տարբերակները, եւ ուրեմն պայմանական են բոլոր հետեւութիւնները: Ի հարկէ լեզուաոճական, բարբառագիտական մանրամասն քննութեան հիման վրայ թերեւս կարելի ըլլայ որոշ եզրայանգումներ կատարել: Այսուհանդերձ, ելլելով նոյն հայ բանահիւսութեան, բանաւոր եւ գրաւոր խօսքի զարգացման օրինաչափութիւններէն եւ տրամաբանութենէն, աւելի հակուած ենք խորհելու, թէ երգին հեղինակային սկզբնական վիճակը կը ներկայացնէ բանաստեղծական անմշակ, անպաճոյճ յղացք մը, որ լայն տարածում գտնելով տեղէ տեղ, բերնէ բերան, ձեռագիրէ ձեռագիր անցնելով, ժողովրդական մշակման ենթարկուած է, եւ ժամանակի ընթացքին յղկուելով ու բիւրեղանալով, մեզի հասած է որպէս շքեղագոյն գոհար:

Մեզի հասած են «Կռունկ»ի բազմաթիւ ձեռագիր եւ տպագիր տարբերակներ ու փոփոխակներ: Այդ օրինակներէն իւրաքանչիւրը իր առանձնայատկութիւններով ճանաչողական որոշակի արժէք կը ներկայացնէ, քանի որ աննշան թուացող իւրաքանչիւր մանրութիւն իսկ կրնայ նպաստել երգի ու անոր անցած ճանապարհի ուսումնասիրման:

Գիտական շրջանառութեան դնելով բնագիր այս օրինակը, կը հաւատանք, որ իւրաքանչիւր նոր բացայայտում կրնայ օգտակար դեր ունենալ «Կռունկ»ի պատմութեան համապարփակ ուսումնասիրութեան համար:

Կռո՛ւնկ, ուսկի՞ց կուգաս, ծառան եմ ձայնիտ,
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չուցի՞ս,
Մի՛ վագեր, երամին դուն թէզ կու հասնիս.
Կռու՛նկ ուսկից կու...

Քանի որ ա՛խ կանեն, կու քակտի շունչըս
ու կելնա հոգիս,
Կոռ՛նկ, պահ մի կացի՛ր, ձայնիկդ ի հոգիս.

.....

10 Քեզ խապրիկ հարցնողին չես աներ տալապ,
Չայնիկըդ քաղցր կուգայ քան զջրի տօլապ,
Կոռ՛նկ, Պաղտատ իջնուս կամ թէ ի Հալապ.
Կոռու...

15 Սրտերնիս կամեցաւ, ելաք գնացաք,
Զսուտ աստնվորիս տէրտերն իմացաք,
Աղուհացկեր մարդկանց կարօտ մնացաք.
Կոռու...

20 Աստնվորիս քաներն կամաց-կամաց է,
Միթէ Աստուած լսէ, դովիքն ի բաց է
Ղարիպին սիրտն խոց, աջերն ի լաց է.
Կոռու...

Աստուած, ի քէն խնդրեն մուրվէք ու երամ
Ղարիպին սիրտն է ի խոց, ճիկարն է վերեն,
Կերած հացն է լեղի ու ջուրն է հարամ.
Կոռունկ...

25 Հաւաստվ պառկեր են ներքես է ֆլխի,
Հոտուն այլ չեն գարշեր կու թվի մուշկի,
Շատ հասրաթ մնացաք անկողնի, տօշկի
Կոռունկ...

30 Ո՛չ ըզլուրըն գիտեն, ո՛չ ըզկիրակին,
Զարկած է շանփուրըն, բռնած կրակին,
Խորսիլս չեն հոգար, քենէ կարօտ են:

....

35 Սրտես չերթար հօգեկ, զարկած նետերըն
Գնամ եագիս ձգեմ ելած գետերն,
Խղդելս չեն հոգար, քենէ կարօտ են.
Կոռունկ...

Պաղտատու գաս, կերթաս ի Սահրաթ
Թղթիդ մի գրեր են, տամ քեզ ամանաթ,

Աստուած այլ թող վկայ լինի քո վերա.
Կռունկ...

40 Գրեմ ի մէջ թղթիս, թէ հոս մնացի,
Բացի սիրելիք ձեզանէ կարօտ մնացի
...
Կռունկ...

45 Այսօր դարիալութիւնն միակ միաւոր
Հոգով այլ եւ մարմնով եմ ես մեղաւոր,
Սուրբ Սարգիս օգնական՝ կապուտ ձիաւոր
Կռունկ...

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Պաղտասար Դպիր, *Տաղարանիկ Միրոյ եւ Կարօտանաց, Կ.Պոլիս, 1768*, նաեւ՝ *Կարապետ Կոստանեանց, Մկրտիչ Նազաչ եւ Իւր Տաղերը, Վաղարշապատ, 1898*, նաեւ՝ *Գարեգին Յովսէփեան, Փշրանքներ Ժողովրդական Բանահիւսութիւնից, Թիֆլիս, 1892*, նաեւ՝ *Ասատուր Մնացականեան, Հայկական Միջնադարեան Ժողովրդական Երգեր, Երեւան, Հայկ. ՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիա, 1956*, նաեւ՝ *Հայ Ժողովրդական Պանդխտութեան Երգեր, պատրաստեց, ներածութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները գրեց Մանիկ Մկրտչեան, Երեւան, Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիա, 1961*, նաեւ՝ *Շուշանիկ Նազարեան, Կռունկ Երգը եւ Նրա Պատմութիւնը, Երեւան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1977*, եւն.:

² *Յուցակ Հայերէն Զեռագրաց Հալէպի Ս. Քառասուն Մանկունք Եկեղեցւոյ եւ Մասնաւորաց, կազմեց՝ Արտաւազդ Արք. Սիւրմէեան, հատոր Ա., Երուսաղէմ, Սրբ. Յակոբ, 1935, էջ 208-210:*

³ *Արտաւազդ Արք. Սիւրմէեան, Պատմութիւն Հալէպի Հայոց, հատոր Գ., Փարիզ, 1950:*

⁴ Նազարեան, էջ 66-68: Հեղինակը ընդհանուր գիծերով քննութեան առնելով «Կռունկ»-ի ընթերցանի հարցը, կը նշէ, որ Ժէ. դարու երկրորդ կէսին «Կռունկ» երգը տարածուած եղած է Պոլսոյ, Բուլթանիոյ, Ադրիանուպոլսոյ, Շապին-Գարահիսարի, Հալէպի եւ Երուսաղէմի մէջ, նկատելով որ «Հայաքնակ ամեն մի վայր, ամեն մի գաթօճախ իրաւամբ կարող էր լինել «Կռունկ»-ի հայրենիքը», այսուհանդերձ, Նազարեան «Կռունկ»-ի ակունքները կը փնտռէ Պոլսոյ մէջ:

⁵ *Հայ Միջնադարեան Պանդխտութեան Տաղեր (XV-XVIII դդ.), քննական բնագրերը, առաջարանը եւ ծանօթագրութիւնները Մանիկ Մկրտչեանի, Երեւան, 1979:*

⁶ *Յուցակ Հայերէն Զեռագրաց Հալէպի, Հտր. Բ., Հալէպ, 1936, էջ 384:* Թէեւ Յովհաննէս Հալէպցին «Ծօնկ» կոչուող սոյն Տաղարանը ընդօրինակած է Երուսաղէմի մէջ, սակայն որոշ հիմք ունինք ենթադրելու, որ հոն տեղ գտած տաղերուն մեծ մասը նախապէս Հալէպ ընդօրինակուած է:

Պահպանուած յիշատակարաններու համաձայն Յովհաննէս Հալէպցի երկար տարիներ (1633-1677), ապրած է ծննդավայրին մէջ, ուր քահանայ ձեռնադրուած է 1664ին: 1677ին անցած է Երուսաղէմ եւ դարձած է Ս. Յակոբայ միաբան, ուր 1679ին ընդօրինակած է յիշեալ Տաղարանը: Նկատի առնելով, որ միջնադարեան ժողովրդական եւ

հեղինակային տաղերու շարքին Յովհաննէս Հալէպցի իր օրինակած Տաղարանին մէջ ամփոփած է դարձեալ Հալէպցի, իր ժամանակակից Սարգիս Հալէպցիի (Սիգազան) տաղերը, ինչպէս նաեւ իր շարք մը ինքնակենսագրական բնոյթի բանաստեղծութիւնները, որոնք դատելով բովանդակութենէն՝ աւելի վաղ գրուած են (Յովհաննէս Հալէպցի ամուսնացած է երիտասարդ տարիքին եւ շուտով այրիացած: Սիրելի կնոջ վաղաժամ մահը մեծ ազդեցութիւն թողած է իր բանաստեղծութեան վրայ), բնաւ բացառուած չէ, որ «Կռունկ»ի այս բնագիրը Հալէպի ճամբով հասած է Երուսաղէմ: Սոյն ձեռագիրը, որ ժամանակ մը եղած է Արտաւազդ Արքի տրամադրութեան տակ, սեփականութիւնը եղած է Հալէպահայ Սեթեան ընտանիքին: Զկրցանք պարզել ձեռագիրին այժմու վայրը:

⁷ Յուլցակ Հայերէն Ձեռագրաց Հալէպի, հատոր Բ., էջ 384:

⁸ Մնացականեան, էջ 257:

⁹ Հայ Միջնադարեան Պանդխտութեան Տաղեր (XV-XVIII դ.դ.), էջ 89-91:

¹⁰ «Տաղ Ղարիպի» կը համապատասխանէ Երեւանի Մատենադարանի թիւ 7316 ձեռագրին (էջ 15բ-16ա, ժամանակ՝ ԺԹ դար) եւ երգին ամենաառաջին հրատարակութեան՝ 1740ին տպագրուած օրինակին, որ եւ կը հանդիսանայ Հայ Միջնադարեան Ժողովրդական Երգեր Ժողովածուի օրինակը:

¹¹ Նազարեան, էջ 26-27:

AN UNPUBLISHED COPY OF "GROONG", THE SONG OF SONGS OF MIGRATION (Summary)

VARTY KESHISHIAN

The author brings to the limelight an unpublished copy of "Groong", found in a manuscript of the 17th century and preserved within the Armenian manuscript collection of Aleppo. The copy has 12 verses and 46 lines and is one of the oldest copies/versions of the song.

So far it is not clear where and when "Groong" came to life or who wrote it. Furthermore, the first version has not been found yet. Obviously it was written during the 16th-17th centuries, because we come across copies of the song in manuscripts of the 17th century.

The author highlights the differences between this copy and the matrix version. Also, based on new findings and publications, she corrects a number of misinterpretations and conclusions drawn by Archb. Ardavazt Surmeyan, including the date and original location of the manuscript, its scripter, etc., and speculates on certain aspects of the song.

After analyzing the content of the song, the author notes that it must have been written in a foreign land, by a migrant who suffered living in an alien country, far from his/her homeland. Keshishian wonders if Aleppo could not be the original birthplace of the song and underpins her hypothesis with a number of linguistic, historical and factual arguments including the very fact that Aleppo is mentioned in the song.